

ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

Посредников Дмитро Володимирович

РАДЯНСЬКО-БРИТАНСЬКІ ПОЛІТИЧНІ ВІДНОСИНИ
НАПЕРЕДОДНІ І НА ПОЧАТКУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ
(вересень 1938 - 1 січня 1942 рр.)

Спеціальність 07.00.03 - всесвітня історія

А в т о р е ф е р а т

дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата історичних наук

Донецьк - 1995

Дисертація є рукописом

Робота виконана у Донецькому АН

Науковий керівник: кандидат історичних наук, доцент
В.І.Масальський.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Б.М.Гончар
кандидат історичних наук, доцент
Л.Є.Леонтьєва.

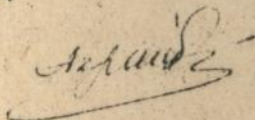
Провідна організація: Харківський державний університет
ім. О.М.Горького

Захист відбудеться "28" квітня 1995 р. о 14 годині
на засіданні спеціалізованої вченої ради К.06.06.01 із захисту
дисертацій на здобуття вченого ступеня кандидата наук при істо-
ричному факультеті Донецького державного університету
/310055, м.Донецьк, вул.Університетська, 24, корпус 2, ауд.38/.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Донецького
державного університету.

Автореферат розіслано "21" березня 1995 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук,
доцент

 О.В.Кравівін

AB-32.219 3

I. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження обумовлюється рядом причин. По-перше, сьогодні у зв'язку з виникненням нових, раніше недоступних матеріалів досить чітко визначилась проблема переосмислення найважливіших явищ тих рокових для Європи років, коли у кінці 1930-х років історичний процес призвів до найруйнішої за весь час існування людства другої світової війни. У числі її жертв, учасниць і переможниць були, як відомо, СРСР і Великобританія, від яких залежало дуже багато у спрямованості динаміки світових подій у тих умовах, коли спільна для них загроза з боку Німеччини була найнебезпечнішою за усю їх історію. Тісний радянсько-британський союз у рамках Антифашистської коаліції, куди входили і інші країни, зняв цю загрозу і забезпечив перемогу, яка визначила наступний хід глобального суспільно-політичного розвитку. Нині, у річницю 50-річчя перемоги над фашизмом людство, що пережило величезну трагедію - війну, не може не замислитися над її наслідками і уроками.

Останнім часом, слідом за розсекречуванням документів і особливо після оприлюднення секретних додаткових протоколів до радянсько-німецьких договорів 1939 року, вітчизняна історіографія поповнилась рядом досліджень, присвячених зовнішній політиці Радянського Союзу напередодні і на початку другої світової війни. У той же час історія радянсько-британських відносин ще не одержала належного висвітлення.

Разом з тим сьогодні є очевидним зростання взаємного інтересу народів - колишнього СРСР і Великобританії, що спричиняє розвиток культурного, наукового, ділового обміну і партнерства, потребу у сучасному баченні історії співробітництва для кращого взаєморозуміння. На цьому фоні уявляється вельми своєчасним переосмис-

лити історію радянсько-британських відносин в один з найважливіших періодів ХХ століття, ґрунтуючись на широко відомих і нещодавно відкритих архівних матеріалах, а також найновішій літературі.

По-друге. Проблема ліквідації німецького фашизму, що таїв у собі реальну загрозу цивілізації, потягла за собою перший, що народжувався з труднощами, міжнародний досвід усвідомлення небезпеки і вирішення глобальних проблем, що вимагав від політиків концептуально нового мислення. Після ліквідації фашизму співробітництво Радянського Союзу і Заходу, що не розсіяло невирішені протиріччя, трансформувалось у протистояння "холодної війни", у ході якої в історичній сцени зійшли обидві найкрупніші імперії - Британська і радянська, давши життя десяткам національних держав, що утворили дві Співдружності, суспільно-політичний устрій яких тепер не є предметом для конфронтації між ними, а у разі збереження значного віддалення кордонів, що тягне за собою зниження рівня напруженості, дасть змогу оптимістично дивитися на розширення і поглиблення всеобічного співробітництва, у тому числі і з питань безпеки.

Саме тому, коли у сучасному світі спостерігається процес глобальної перебудови політичної системи, вивчення передвоєнних міжнародних відносин є актуальним у плані знайомства з досвідом необхідності своєчасного усвідомлення небезпеки упущення джерел агресії для вироблення у сучасних умовах конструктивної зовнішньої політики, а також спільного вирішення планетарних проблем, що постають перед людством.

Досліджуваний період передодня і початку другої світової війни /вересень 1938 - 1 січня 1942 р.р./ посідає особливе місце в історії радянсько-британських відносин. Це - літопис трьох років суперечливого шляху. Розпочатий з часу чехословацьких по-

дій і Мюнхена, що штовхнули Європу до виникнення ситуації, одно-значно визначеної поняттям "передвоєнна політична криза", він за-вершився підписанням рядом держав декларації про співробітництво у боротьбі з блоком агресорів і вступом у війну Антифашистської коаліції.

Як відомо, у радянській історіографічній традиції наукова періодизація зовнішньополітичних відносин СРСР, переломлена при-мою класового підходу, давала можливість виділяти особливий, "пе-редвоєнний період" вітчизняної історії, а також оперувати таким поняттям, як "зміна характеру другої світової війни". Між тим, якщо дата 1-3 вересня 1939 року чітко визначила закінчення тяж-кої передвоєнної європейської кризи і початок другої світової війни, що мала для усіх країн і народів, які боролись з фашизмом, справедливий, визвольний характер, то конкретна дата вступу у неї Радянського Союзу у зв'язку з наявністю полярних точок зору на ра-дянсько-польську і радянсько-фінляндську кампанію стає спірною. На цьому фоні напад Німеччини на СРСР 22 червня 1941 року прак-тично не змінив загального характеру війни. І він зберігався аж до створення Антифашистської коаліції. В останньому факті, на думку автора цієї роботи, вбачається закінчення першого періоду другої світової війни - періоду роз'єднаного протистояння з бло-ком держав-агресорів.

Разом з тим, процес створення коаліції Великобританія-СРСР-США мав одну немаловажну дату, що відіграла свою роль і у форму-ванні "Великого союзу", і в консолідації антифашистських сил, і у післявоєнному світоустрої - 1 січня 1942 року, коли 26 держав підписали Декларацію Об'єднаних націй. Ця дата маркує не тіль-ки початок нового періоду, що ознаменувався переломом на радян-сько-німецькому фронті у битві за Москву, вступом у війну США і

усіх основних її учасників, які чітко визначили свою мету - ліквідація фашизму, не лише початок міжкоаліційного протиборства, а й перший крок, що юридично закріпив перестановку сил, які почали відігравати провідну роль у нелегкому післявоєнному глобальному співробітництві. Таким чином, виділений період - вересень 1938 - І січня 1942 року являє собою самостійний етап в історії радянсько-британських політичних відносин.

Вибір регіону дослідження визначається інтересом до історії двох найкрупніших країн, що мали вирішальний вплив на хід світового розвитку у подіях другої світової війни. Незважаючи на втрату деяких позицій у другій половині ХХ століття, вони зберігають значення могутнього фактора і на міжнародній арені сучасного світу. Практично не викликає сумнівів, що визначальну роль у цьому відіграє унікальне географічне положення обох країн. Враховуючи географічний фактор, неважко усвідомити закономірність взаємовпливу і дії обох країн на світову політику протягом їх співіснування.

У досліджуваній період зоною спільності і зіткнення радянських та британських інтересів в основному стала Європа, де їх взаємовідносини прямо залежали від дій інших держав і, перш за все, від експансіоністських устремлінь гітлерівської Німеччини, що у кінцевому підсумку примусило Радянський Союз і Великобританію взятися за побудову альянсу за досвідом попередніх воєн, створити перевагу сил і перемогти.

Як об'єкт дослідження даної роботи виступають взаємодії держав на міжнародній арені у динаміці розвитку їх зовнішньополітичних курсів, мотивація і умови вироблення зовнішньої політики. Опис воєнних дій, що хронологічно відносяться до теми дослідження, діяльність позаурядових політичних організацій, а також дипломатичних представництв не входить до прямої компетенції розробки

проблеми. Предметом дослідження є радянсько-британські політичні відносини з вересня 1938 по 1 січня 1942 року, що розвивались у залежності від нагнітання напруженості і розростання фашистської агресії і у напрямку об'єднання зусиль для її ліквідації.

Таким чином, обрана тема характеризується науковою та політичною актуальністю. Хронологічні рамки та регіон дослідження дають змогу простежити закономірність виникнення спільності інтересів і виділити протиріччя у радянсько-британських політичних відносинах напередодні і на початку другої світової війни. У той же час вивчення цих відносин має практичне значення у плані використання позитивного досвіду співробітництва в умовах сучасності.

Ступінь наукової розробленості тематики дисертації. Проблема радянсько-британських політичних відносин вже давно привернула до себе увагу вчених, спільними зусиллями яких було немало зроблено для її розробки. Разом з тим радянські історики, змушені тривалий час працювати у рамках ідеологічних установок КПРС і дозволених до використання документів, не мали можливості для всебічного і глибокого аналізу досліджуваної проблеми. Тому в основній своїй масі їх праці, які мимоволі відображали певні політичні стереотипи, нині вимагають з ряду важливих аспектів суттєвого корегування, що адекватне документам і матеріалам, які відкриваються вперше. У зв'язку з цим наявну літературу з проблеми, що нас цікавить, можна умовно розділити на дві основні групи.

До першої групи відносяться узагальнюючі праці з історії зовнішньої політики СРСР, історії другої світової

війни¹, що містять багатий фактичний матеріал, однак зберігають усі перераховані недоліки. Крім зазначених і цілого ряду інших фундаментальних робіт, ця група представлена дослідженнями радянських вчених, де безпосередньо розглядаються питання взаємовідносин Радянського Союзу і Великобританії. Певне місце у вітчизняній історіографії з даної проблематики займають праці Ф.Д.Волкова², В.І.Попова³, А.Н.Красильникова⁴, В.А.Рижикова⁵. У цих роботах радянсько-британські політичні відносини розглядаються як показовий приклад миролюбності зовнішньої політики Радянського Союзу й агресивності головного ініціатора Мюнхена, політики потурання і захоочення воєнних устремлінь Німеччини проти СРСР, що лише частково відповідає об'єктивним науковим даним.

¹ Всемирная история: В 10 т. / Гл. редакция: Е.М.Жуков и др. - Т.9. - М.: Соцэкгиз, 1962. - 749 с.; Т.10. - М.: Соцэкгиз, 1965. - 727 с.; История внешней политики СССР: 1917-1985: В 2 т. / Под ред. А.А.Троцько, Б.Н.Пономарева. - 5-е изд. - М.: Наука, 1986. - Т.1. - 534 с.; История международных отношений и внешней политики СССР. 1917-1987: В 3 т. / Под ред. В.И.Антипина-Москвиченко и др. - Т.1. 1917-1945. - М.: междунар. отношения, 1986. - 412 с.; История второй мировой войны. 1939-1945: В 12 т. / Гл. редакция: А.А.Гречко и др. - М.: Воениздат, 1974-1982. - Т.2. - 479 с.; Т.3. - 503 с.; и др.

² Волков Ф.Д. СССР-Англия. 1929-1945 гг. - М.: междунар. отношения, 1964. - 559 с.

³ Попов В.И. Дипломатические отношения между СССР и Англией (1929-1939). - М.: междунар. отношения, 1965. - 516 с.

⁴ Красильников А.Н. СССР и Англия. Советско-английские отношения в 1917-1967 гг. - М.: Знание, 1967. - 48 с.

⁵ Рижков В.А. Эпизоды дипломатии Лондона. (Из истории советско-английских отношений). - М.: междунар. отношения, 1973. - 216 с.; Он же. Советско-английские отношения. - М.: междунар. отношения, 1987. - 276 с.

Крім того слід мати на увазі, що й дисертаційні дослідження радянських істориків через відсутність у науковому обігу відповідних документів, а також відоме партійне трактування політичної ролі СРСР і Великобританії напередодні і у перші роки другої світової війни лише частково хронологічно охоплювали період 1938-1941 років¹.

Друга група літератури включає в себе праці російських істориків, що з'явилися на початку 1990-х років і ґрунтуються на розсекречених архівних матеріалах, які торкаються окремих аспектів теми, що нас цікавить. Це, у першу чергу, проявилось у роботах Н.В.Загладіна², М.І.Семиряги³, Г.Д.Розанова⁴, де здійснено серйозну спробу проаналізувати зовнішньополітичні дії радянського керівництва у порівнянні з міжнародною ситуацією передодня

¹ Матвеев В. Мюнхенская политика западных держав в 1939-1940 годах - провал попыток образования единого антисоветского фронта капиталистических держав: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. - М., 1951. - 17 с.; Зайкин А. Англо-советские отношения в начале Великой Отечественной войны (22 июня 1941 - 26 мая 1942 гг.): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. - М., 1963. - 57 с.; Мельник Е. Провал мюнхенской политики Англии и Франции в отношении СССР в 1939 году: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. - Киев, 1955. - 16 с.; Юпов В.И. Советско-английские дипломатические отношения. 1929-1939 гг.: Автореф. дис. ... докт. ист. наук. - М., 1963. - 49 с.

² Загладин Н.В. История успехов и неудач советской дипломатии. - М.: Междунар. отношения, 1990. - 232 с.

³ Семиряга М.И. Тайны сталинской дипломатии. 1939-1941. - М.: Высш. шк., 1992. - 303 с.

⁴ Розанов Г.Д. Сталин-Гитлер: Документальный очерк советско-германских дипломатических отношений, 1939-1941 гг. - М.: Междунар. отношения, 1991. - 224 с.

другої світової війни.

При цьому автори, прагнучи виявити реальну картину історичних подій, відзначають, що сьогодні поки що неможливо відновити її в усій повноті.

На рубежі 1980-1990-х років у ході внутрірадянської дискусії, що розгорнулася на сторінках періодичних видань, з'явилась значна кількість публікацій, у яких одержали висвітлення актуальні проблеми зовнішньої політики Радянського Союзу напередодні і на початку другої світової війни, при цьому були порушені деякі аспекти тематики цієї роботи¹. Однак у вітчизняній історіографії картину радянсько-британських політичних відносин у повному обсязі з неупереджених позицій історизму, об'єктивності і всеобічності вивчення поки що не відновлено.

Зарубіжна і, зокрема, британська історіографія², останнім часом поповнилась роботами М.Кітчена³, С.М.Майнера⁴.

¹ Иванов А.Г. Английская политика гарантий и переговоры между Великобританией, Францией и СССР в 1939 г. // Военно-экономические и дипломатические аспекты истории второй мировой войны. Сб. науч. тр. - Краснодар, 1980. - С.76-89; Иванов А.Г., Турнов В.Ф. Оборонный потенциал СССР и его оценка в Великобритании накануне второй мировой войны // Военно-экономические и дипломатические аспекты истории второй мировой войны. - С.47-61.

² Addison P. The road to 1945. British politics and the Second World War. - L.: Cape, 1975. - 334 p.; Coates W.R., Coates Z.A. History of Anglo-Soviet relations. - Vol.1. - L., 1958; Rock W.R. Appeasement on trial. British foreign policy and its critics, 1938-1939. - Archon books, 1966. - 365 p.

³ Kitchen M. British policy towards the Soviet Union during the Second World War. - Macmillan press LTD, 1986. - 309 p.

⁴ Miner S.M. Between Churchill and Stalin. The Soviet Union, Great Britain and the origins of the Grand Alliance. - L.; Chapel hill: The University of North Carolina press, 1988. - 319 p.

Г.Городецького¹, які намагаються дати новий погляд на проблему радянсько-британських відносин у період другої світової війни.

Таким чином, короткий історіографічний огляд свідчить, що спільними зусиллями вітчизняних та зарубіжних істориків проведено значну роботу щодо вивчення радянсько-британських політичних відносин. Разом з тим спеціального дослідження, присвяченого історії взаємовідносин Радянського Союзу і Великобританії передодня і початку другої світової війни поки що немає.

Загальна мета роботи - відновити картину і розкрити характер радянсько-британських політичних відносин напередодні і на початку другої світової війни. Не претендуючи на вичерпне висвітлення усіх аспектів обраної теми, дисертант зробив спробу вирішити такі завдання: з'ясувати особливості відносин СРСР та Великобританії в умовах передвоєнної кризи /вересень 1938 - серпень 1939 рр./, висвітлити радянсько-британські політичні відносини на першому етапі другої світової війни /вересень 1939 - 1 січня 1942 рр./.

Методологія і методика дослідження. Теоретико-методологічну базу дисертації становлять кращі досягнення історико-філософської думки, що орієнтуються на загально-людські цінності, які стверджуються у працях А.Тойнбі², К.Ясперса³, І.А.Ільїна⁴.

¹ Gorodetsky G. Stafford Cripps' mission to Moscow, 1940-1942. - Cambridge University Press, 1984. - 361 p.

² Тойнбі А. Дж. Постигание истории / Пер. с англ.; Сост. А.П.Огурцов; Вступ. ст. В.И.Уколовой; Загл. ст. Б.Б.Рашковской. - М.: Прогресс, 1991. - С.555-559.

³ Ясперс К. Смысл и назначение истории / Пер. с нем. - М.: Политиздат, 1991. - С.155-239.

⁴ Ильин И.А. О грядущей России. Избр. ст. / Под ред. Н.П.Полторацкого. - Джорданвилл, Нью Йорк: Изд-во Св.-Троицкого монастыря и Корпорации "Телекс", 1991. - С.13-76.

У їх роботах стверджуються такі загальні принципи, що стосуються проблематики міжнародних відносин, які: взаємозалежність і необхідність співробітництва країн та народів, розв'язання спільних проблем несвоєчасними засобами, перспективи об'єднання творчих зусиль у світовому порядку тощо.

Проводячи дослідження, автор керувався такими найважливішими принципами історичного пізнання, як принципи історизму, об'єктивності і всебічності вивчення.

При розробці дисертації автор користувався порівняльно-історичним, ретроспективним і проблемно-хронологічним методами.

Джерельну базу дисертації склали державні, урядові, дипломатичні та партійні документи Радянського Союзу і Великобританії. Крім опублікованих раніше радянських¹, британських² та

¹ Документи и материалы кануна второй мировой войны: В 2 т. - Т.2. Архив Дирексена (1938-1939). - М.: Изполитиздат, 1948. - 286 с.; новые документы из истории Лондона / Редкол.: И.Н.Земсков и др. - М.: Изполитиздат, 1958. - 160 с.; Документы внешней политики СССР. - Т.18. - М.: Изполитиздат, 1973. - 718 с.; Советско-английские отношения во время Великой Отечественной войны, 1941-1945: Документы и материалы: В 2 т. - Т.1. 1941-1943. - М.: Политиздат, 1983. - 342 с.; Переписка Председателя Совета Министров СССР с президентами США и премьер-министрами Великобритании во время Великой Отечественной войны, 1941-1945 гг.: В 2 т. - Т.1. Переписка с У.Черчиллем и К.Эттли (июль 1941 - ноябрь 1945 г.). - 2-е изд. - М.: Политиздат, 1989. - 464 с.; и др.

² Parliamentary Debates. House of Commons. Official Report.- L., 1939. - Vol.345,351. - 1941. - Vol.372,373; Documents on British Foreign Policy, 1919-1939 / Ed. by E.L.Woodward, R.Butler. - Ser.3. - L.: His Majesty's Stationery Office, 1951. - Vol.IV. 647 p. - Vol.V. - 818 p. (далі: DBFP); The Foreign Office and the Kremlin. British documents on Anglo-Soviet Relations. 1941-1945. - Cambridge University Press, 1984. - 303 p.

інших¹ документів і матеріалів, автор дослідження в основному спирався на розсекречені у 1989 - 1993 роках документи, вперше надруковані у збірниках². Важливу групу джерел становлять неопубліковані матеріали великих фондів Архіву зовнішньої політики Міністерства закордонних справ Російської Федерації, Державного архіву Російської Федерації, Російського Центру зберігання, вивчення документів новітньої історії.

У пошуку шляхів зближення СРСР і Великобританії помітну роль відігравали політичні діячі: М.М.Литвинов, І.М.Майський, А.Іден, С.Кріппс, У.Черчилль. Про їх внесок у цьому напрямку розповідають мемуари і біографічна література³.

¹ Documents on American Foreign Relations / Ed. by L.M. Goodrich. - Vol.IY. - July 1941 - June 1942. - Boston: World peace foundation, 1942. - 899 p. (далі: DAFR); Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik. 1918-1945. Aus dem Archiv des deutschen auswärtigen Amtes. Leitende Hrsg. Raymond James Sontag. - Ser.D(1937-1945). - Bd.2. - Baden-Baden: Impr. nationale, 1961. - 378 v. (далі: ADAF).

² Год кризиса. 1938-1939: документи и материалы: В 2 т. / Редкол.: А.И.Бондаренко и др. - М.: Политиздат, 1990. - Т.1. - 555 с. - Т.2. - 451 с.; Документы внешней политики СССР. 1939. Т.XXII: В 2 кн. - М.: Междунар. отношения, 1992. - Кн.1. - 712 с.; СССР-Германия. 1939-1941: Документы и материалы о советско-германских отношениях: В 2 ч. / Сост. Ю.Фельдтинский. - Вильнюс: Мокслас, 1989. - Ч.1. - 128 с. - Ч.2. - 192 с.; и др.

³ Майский И.М. Воспоминания советского посла: В 2 кн. - Кн.2. - М.: Наука, 1964. - 539 с.; Он же. Воспоминания советского дипломата. 1925-1945 гг. - 2-е изд. - М.: междунар. отношения, 1987. - 784 с.; Эмери Л. Моя политическая жизнь. - М.: Изд-во иностр. лит., 1960. - 685 с.; Трухановский В.Г. Антони Иден. Страницы английской дипломатии. 30-50-е годы. - М.: междунар. отношения, 1976. - 424 с.; Gilbert M. Winston Churchill. - Vol.7. - L. Heinemann, 1986. - 1417 p.; Черчилль У. Вторая мировая война: В 3 кн. - М.: Воениздат, 1991. - Кн.1. - Т.1-2. - 592 с. - Кн.2. - Т.3-4. - 671 с.

Цінним джерелом є матеріал, відібраний дисертантом з періодичних видань за 1938 - 1941 роки.

Наукова новизна дисертації полягає у тому, що автор на базі доступних до середини 1990-х років джерел і найновішої літератури робить спробу відновити динаміку радянсько-британських політичних відносин у період, що розглядається. При цьому ряд документів введено у науковий обіг вперше, що дало змогу одержати нові, відмінні від раніше існуючих в історіографії, висновки.

Конкретні особливості внеску дисертанта у розробку проблеми визначаються тим, що автор вперше в історіографії радянсько-британських відносин обґрунтовує виділення періоду передвоєнної кризи і першого етапу другої світової війни /вересень 1938 - 1 січня 1942 рр./, що у сукупності з раніше невідомим матеріалом, що вводиться у науковий обіг, дало змогу по-новому подивитись на причини неспроможності СРСР і Великобританії до досягнення компромісу у справі запобігання війні та виявити джерела їх майбутнього післявоєнного протистояння.

Теоретична та практична значимість дослідження полягає, на думку автора, у відмові від трактування історії через призму класового підходу і в методологічному переосмисленні проблеми радянсько-британських взаємовідносин з позицій загальнолюдських цінностей. Матеріали дисертації можуть бути використані при підготовці узагальнюючих праць і посібників, вузівських лекційних курсів та спецкурсів з всевітньої історії й історії міжнародних відносин.

Апробація роботи. Основні положення і окремі проблемні питання даної дисертації були викладені автором на міжрегіональних науково-практичних семінарах у 1991 - 1992 роках, науковій

науковій конференції професорсько-викладацького складу Донецького держуніверситету у 1993 році. Дисертаційна робота обговорювалась, була схвалена і рекомендована до захисту на здобуття вченого ступеня кандидата історичних наук на засіданні кафедри української історії і етнополітики, а також кафедри нової і новітньої історії Донецького держуніверситету.

П. СТРУКТУРА І ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

Структура дисертації відповідає названим вище завданням дослідження і складається із вступу, двох розділів, висновку, а також списку використаних джерел і літератури.

У вступі дано обґрунтування проблеми, визначено її актуальність, хронологічні рамки і об'єкт дослідження, міститься огляд літератури з теми і характеристика джерел, визначено мету і завдання дослідження.

У першому розділі - "Особливості відносин СРСР і Великобританії в умовах передвоєнної кризи /вересень 1938 - серпень 1939 років/" - висвітлюється зовнішньополітична діяльність обох країн, спрямована на встановлення взаємодії на шляху запобігання розв'язуванню другої світової війни блоком фашистських держав. У розділі відзначається, що основною особливістю зовнішньополітичних відносин Радянського Союзу і Великобританії протягом усього періоду передвоєнної кризи стало панування принципу "кожний сам за себе".

Сьогодні не викликає сумнівів, що вирішальний поштовх до поглиблення передвоєнної кризи було дано у Мюнхені, де британський уряд допустило фатальний прорахунок, поставивши Радянський

Союз у стан ізоляції, що створило прецедент досягнення домовленості з агресором за рахунок території суверенної Чехословаччини. Відмова Англії від співробітництва з СРСР була багато в чому зумовлена, крім попереднього негативного досвіду взаємовідносин, врахуванням наслідків тоталітарного перевороту, що мав у ньому місце, знекровив державний організм у воєнному, адміністративно-му та інших відношеннях, породив у західних демократій сумнів у його "союзодатності", що призвело до недооцінки "радянського фактора" при розробці зовнішньополітичної стратегії. У радянсько-го керівництва, що виходило з факту невідповідності країни у даний момент до крупного воєнного зіткнення, мюнхенська угода посилила підозру про прагнення Великобританії вирішити свої протиріччя з Німеччиною направленням її на СРСР.

В міру наростання загрози війни з березня 1939 року західні держави, прагнучи забезпечити власну безпеку і поступово усвідомлюючи необхідність співробітництва з Радянським Союзом, у серпні зробили спробу укласти з ним договір, який міг би покласти край німецькому експансіонізму. Однак радянське керівництво, поспішивши зробити песимістичний висновок про готовність західних партнерів до конструктивного взаємовигідного співробітництва, віддало перевагу альтернативному варіанту. В результаті на даному етапі у виграші опинилась Німеччина, якій вдалося торпедувати англо-франко-радянські переговори і, уклавши пакт про ненапад з Радянським Союзом, забезпечити необхідні умови для відкриття воєнної кампанії проти Польщі.

Політичний курс радянського уряду, визначений пактом від 23 серпня 1939 року, поставив СРСР у стан перманентної конфронтації з Великобританією, а їх взаємовідносини позбавились тих необхідних передумов до партнерства, які у 1939 році єдино могли

покласти край загальній небезпеці - розв'язанню крупномасштабної німецької агресії в Європі. І в цьому знайшла своє місце не стільки недалекоглядність окремих керівників Сходу і Заходу, які гадали, ніби ураган війни обійде їх стороною, тоді як агресія буде розвиватися у протилежному напрямку, скільки відсутність у політичному мисленні керівників неагресивних держав усвідомлення загальнолюдського за своїми масштабами характеру загрози німецького фашизму, що тягло за собою неузгодженість у справі забезпечення інтересів безпеки окремих країн, що залежав від необхідності об'єднання зусиль. Причому немаловажну деструктивну роль у цьому питанні відігравав фактор полярності політичного мислення державних діячів провідних держав, що визначив стратегічну перспективу їх зовнішньої політики.

Таким чином, узагальнені у першому розділі дисертації документи і матеріали свідчать про те, що у передвоєнні роки радянсько-британська взаємодія не змогла через вищезазначені причини набути необхідного для відвернення світової війни позитивного характеру.

У другому розділі "Еволюція радянсько-британських політичних відносин на першому етапі другої світової війни /вересень 1939 - 1 січня 1942 рр./" розглядаються причини, що призвели до повороту у взаємовідносинах обох держав у напрямку від конфронтації до співробітництва. Разом з тим, порушується проблема збереження частини не врегульованих у період коаліційної взаємодії протиріч, які лягли в основу післявоєнного протистояння. -

У розпочатій другій світовій війні Радянський Союз і Великобританія фактично опинились у різних таборах. СРСР внаслідок укладених у серпні-вересні 1939 року договорів з Німеччиною, що

передбачали поділ Східної Європи, був утягнений у сферу її агресивних дій, що призвело до серйозного загострення відносин із західними союзниками. Радянські поставки німецької промисловості, війна з Фінляндією і наступні акції у прибалтійських державах надали конфронтації затяжного характеру, що виключив налагодження контакту для боротьби із спільним противником.

З літа 1940 року Великобританія опинилась в ситуації боротьби один на один з Німеччиною. Багато в чому такому наслідку сприяла політика британського та радянського урядів у відношенні малих європейських держав, коли перша не виявила достатньої волі для збереження природних союзників на континенті, а друга прямо перейшла до політики зміцнення власної оборони за рахунок територій прилеглих країн, що дало змогу Німеччині до 1941 року вийти на кордони з СРСР від Варенцова до Чорного моря. До літа 1941 року Радянський Союз, все більше обмежуючи зовнішню політику безальтернативною орієнтацією на Німеччину, опинився на грані національної катастрофи.

Ситуація змінилась тільки з моменту нападу Німеччини на Радянський Союз, коли Великобританія і СРСР приступили до створення коаліції, спрямованої на боротьбу з агресією і на знищення фашизму. Коаліційне співробітництво примусило обидві сторони, радянську і британську, стати на шлях пошуку компромісів. Однак воно не зняло принципових протиріч і надало можливість розглядати один одного і як союзника і як небезпечного суперника у майбутньому післявоєнному світоустрої. Проте 1 січня 1942 року Декларація Об'єднаних націй ознаменувала початок нового етапу другої світової війни, який характеризувався консолідацією усіх антифашистських сил, що зумовило переможну боротьбу з Троїстим

блоком.

У висновках до розділу відзначається, що реалізація агресивних задумів фашистської Німеччини та її союзників стала можлива у міжнародній ситуації, що склалась значною мірою в результаті грубих прорахунків у зовнішній політиці як СРСР, так і Великобританії, прорахунків, що виникли на ґрунті взаємних амбіцій, недовір'я і підозрливості. Разом з тим, об'єднання зусиль виявилось вельми плідотворним у справі розгрому Німеччини і ліквідації фашизму.

У висновку підбиваються підсумки дослідження, зроблено висновки про те, що радянсько-британські політичні відносини напередодні і на початку другої світової війни відігравали важливу роль, від якої фактично залежали долі цивілізації. Разом з тим взаємовідносини Радянського Союзу і Великобританії несли на собі тягар не тільки геополітичних інтересів, які утрясались протягом десятків років, що примушувало їх постійно відчувати "присутність" один одного практично у кожній функціональній або територіальній проблемі, що торкається будь-якої із сторін, а й ідеологічного протистояння полярних моделей суспільного устрою. Внаслідок цього їх відносини мали неоднозначний, іноді конфронтаційний характер, що породжував крайню недовіру і перебільшені оцінки взаємної загрози. У другій половині 1930-х років основною рисою зовнішньополітичних курсів обох країн стало їх формування поза відривом від фону нагнітання напруженості "третьою силою" - фашистською Німеччиною та її сателітами. При цьому іноді непередбачені зигзаги політики ведучих держав, у тому числі СРСР і Великобританії, вели до серйозних диспропорцій світового балансу, що й було використане для реалізації агресивних задумів.

У перший період другої світової війни СРСР і Великобританія після тривалого протистояння стають бойовими союзниками. Однак цей крок було зроблено мимоволі, бо надто сильними були протиріччя між тоталітаризмом і буржуазною демократією, коли питання про час і умови вступу у війну став означати боротьбу за вплив у післявоєнному світі. Але, разом з тим, народження цього союзу було зумовлене не лише прагненням зберегти загальнолюдські і конкретні для кожної країни ідеали, а й географічними причинами, що примусили радянський та британський уряди взятися за побудову альянсу за досвідом попередніх воєн, створити перевагу сил і перемогти.

Звернення до досвіду взаємовідносин СРСР і Великобританії у кризовий період передодня і початку другої світової війни надає можливість державним діячам, що відповідають за долі мільйонів людей, враховуючи високу ціну накопиченого позитиву взаємодії цих країн в умовах сучасності з метою оберігання зовнішньої політики від рокових прорахунків і ризикованих кроків. При цьому у роботі формулюються деякі пропозиції та рекомендації, реалізація яких, на думку дисертанта, певною мірою сприятиме поліпшенню відносин і розвитку співробітництва між нашими країнами. Зокрема, у сучасних умовах здається доцільним вироблення спільної стратегії Заходу і СНД для припинення усіх антиінтеграційних тенденцій і відновлення балансу інтересів за допомогою провідних міжнародних структур; єднання і координація економічних і політичних зусиль для спільного вирішення глобальних проблем; інтенсифікація науково-інформаційного обміну між СНД і країнами Заходу.

Основні результати дисертації викладені в публікаціях автора:

1. Советско-финляндский "вооруженный конфликт" и его влияние на взаимоотношения СССР и Великобритания. - Донецк, 1991. - 9 с. - Рукопись представлена Донецк. ун-том. Деп. в ИНИОН АН СССР 17 апр. 1991, №44378.

2. СССР-Великобритания: Поиск компромисса накануне второй мировой войны (1938 - август 1939 гг.). - Донецк, 1991. - 26 с. Рукопись представлена Донецк. ун-том. Деп. в ИНИОН АН СССР 20 июня 1991, №44805 (в соавторстве с В.И. Масальским).

3. СССР-Англия: к вопросу о взаимоотношениях (1938 - июль 1941) // Человек в современном мире: Тез. докл. межрегионального науч.-практ. семинара 28 дек. 1991 г. - М.; Донецк: Моск. отд. ЦО СССР, Донецк. отд. ЦО Украины, МНП "Возрождение". - 1991. - С.14-16.

4. СССР-Великобритания на пути создания антигитлеровской коалиции (весна-лето 1941 г.) // Человек в современном мире (Философско-социологические и медико-биологические проблемы): Тез. докл. науч.-практ. семинара 15-16 мая 1992 г. - М.; Донецк: Моск. отд. ЦО РФ, Донецк. отд. ЦО Украины, МНП "Возрождение", 1992. - С.68-69.

5. Внешняя политика консервативной партии Великобритании накануне и в первые годы второй мировой войны // Тез. докл. вузовской науч. конф. профессорско-преподавательского состава по итогам научно-исследовательской работы: гуманитарные науки / - Редкол.: Б.С.Отин, К.В.Першина, А.В.Крапивин, М.Г.Сенив. - Донецк: ДонГУ, 1993. - С.16.

АННОТАЦІЯ

Посредников Д.В. "Советско-британские политические отноше-

ния накануне и в начале второй мировой войны (сентябрь 1938 - 1 января 1942 гг.)". Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.03 - всемирная история, донецкий государственный университет, Донецк, 1995.

В работе раскрываются причины неудач установления советско-британского сотрудничества и образования Антифашистской коалиции до начала второй мировой войны, исследованы проблемы установления боевого взаимодействия и послевоенного противостояния.

ANNOTATION

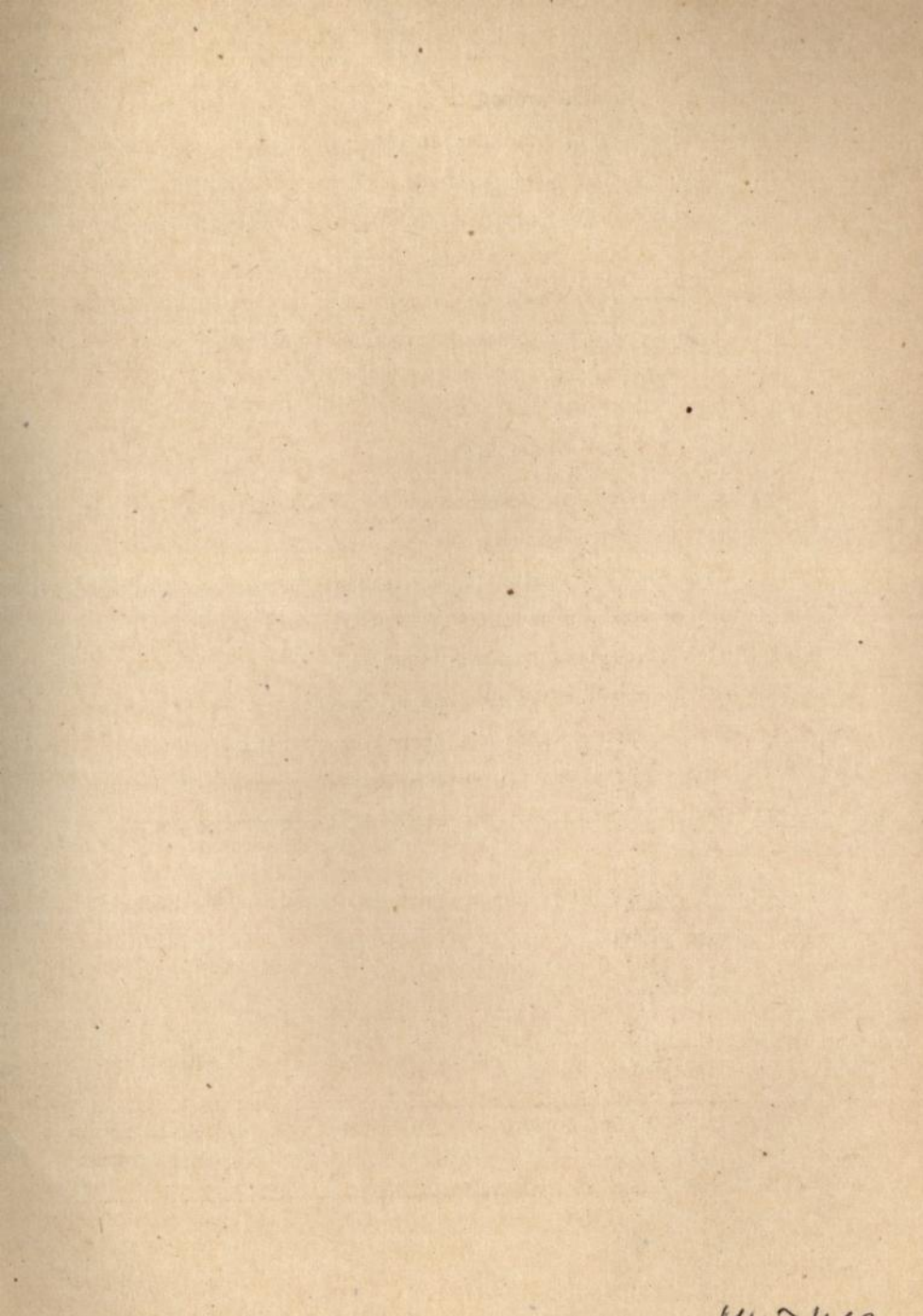
Dmitry Vladimirovich Posrednikov. "Soviet-British Relations On The Eve Of And The Beginning Of World War II (September 1938 - 1 at January 1942)". Thesis for a candidate's degree, candidate of historical science, speciality - 07.00.03. World History. Donetsk State University. Donetsk, 1995.

This thesis reveals the reasons of reverses of establishing of Soviet-British cooperation and formation of Anti-fascist coalition before World War II, researches the problems of setting up of warlike cooperation and the birth of their future post-war confrontation.

Ключові слова: СРСР, Великобританія, зовнішня політика, друга світова війна.

Stafur

Підп. до друку 16.03.95. Формат 60I/16. Папір друк. Офсетний друк.
Облік.-вид. арк. I. Тираж 100 прим.
Замовлення №21-04

AB 32.219